

УДК 94(477)

ПАДАЛКА
Сергій Семенович,
доктор історичних наук,
професор
Національного педагогічного
університету
ім. М. Драгоманова
(м. Київ)

ІСТОРІЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ 1990–2000-х РОКІВ В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті на основі новітніх наукових розробок висвітлюється сучасний стан розробок історії незалежної української держави.

В статтє на основани новейших разработок освещается современное положение разработок истории независимого Украинского государства.

In the article the modern state of developments of history of the independent Ukrainian state lights up on the basis of the newest scientific developments.

Упродовж 1991–2007 рр. історія незалежної України залишалася чи не найскладнішою науковою проблемою. Водночас, слід зазначити, що історіографія даного періоду вже має свої набути, пройшла певний етап становлення та утвердження, інтерес дослідників до проблем функціонування незалежної держави, перехідного суспільного ладу розвивався поступово. На початку 1990-х років у багатьох науковців як досвідчених, так і молодих, традиційно залишалися неоднозначним розуміння необхідності наукової реконструкції історії повсякденності, незавершених суспільно-політичних та соціально-економічних процесів. Вони вважали, що події, які щойно минули, не заслуговують на історичне дослідження, а мають «відлежатися», «стати історією». Напевно першими набили оскомину свого часу науковий комунізм й історія КПРС, а іншим було непросто виокремити предмет дослідження. Для молодих науковців безпрограшним залишався вибір тем дослідження, які

хронологічно не переступали радянського періоду. Відповідно зростала і загальна чисельність публікацій, підготовка фундаментальних робіт активно почала розгортатись із середини 1990-х років.

Постійно шукалися способи осмислення історії незалежної України. Безумовно, враховувалась та обставина, що для повноцінного історичного дослідження потрібна не лише віддалена часова перспектива, а й завершеність самого процесу. Як слушно зазначив Я. Грицак у передмові до видання «Україна 1991–1996; хроніка подій», «Інакше історик ризикує уподібнитись кулінаркові, який описує смак страви перед тим, як вона звариться» [1, с. 5]. Справді, для дослідника створювати систему історичних знань, перебуваючи одночасно в гущі суспільних подій, бути їх учасником, залишалось справою непростого, що потребувала специфічного методологічного інструментарію, наявності таких визначальних фахових якостей як сумління, політична нейтральність, вміння дистанціюватися від подій та глянути неупереджено «збоку» чи «зверху» на суспільні явища чи процеси.

Усвідомлення важливості історичного знання для утвердження демократичних традицій, спонукало фахівців відразу після проголошення незалежності включитись в роботу по вивченню процесів що протікали в Україні. Очевидно це був період напрацювання емпіричного матеріалу та перших узагальнень явищ, відтворення процесів і подій у певній послідовності без широких узагальнень. На початку 1990-х років сучасна історія України (умовно кажучи, історія після 1991 р.) залишалася тісно пов'язаною з політологією, соціологією, економікою, джерельною базою цих наук. Питання про доцільність проведення такого роду робіт в українській академічній історичній науці не ставилось. Вважалося, що досвід перших років незалежності заслуговує на увагу. Я. Грицак, роблячи спроби легітимувати сучасну історію України у вищезазначеній публікації, писав: «Десятиліття незалежності може не дає ще достатньо глибоких підстав для розуміння куди прямує Україна. Зате воно дає змогу точніше зрозуміти, звідки вона вийшла. А також реально оцінити, чого можна чекати в найближчі роки – відповідно

структурних обмежень, які накладає на Україну її історія» [1, с. 5].

Лише незначна кількість дослідників наважувалася готувати проблемні статті, присвячені окремим вимірам суспільних трансформацій в незалежній Україні до авторитетного видання – «Українського історичного журналу». Із систематичного покажчика опублікованих у виданні статей протягом 1987–2001 рр. (всього 2379), лише 23 стосувалися проблем незалежної України [2]. Здебільшого намагалися обходити увагою здобутки історичної науки у цій царині і відомі історіографи та фахівці з методології, джерелознавства історії України, під час підготовки підручників і посібників. Очевидно, що кризові процеси, що охопили усі сфери українського суспільства, спонукали їх обходити «незрозумілі» до кінця проблеми і процеси. Невипадково Віктор і Анатолій Коцури у курсі лекцій, аналізуючи стан розвитку історичної науки в пост тоталітарному суспільстві, зокрема проблему вивчення суспільних верств, зазначили, що криза виробництва, позбавила дослідників замовлення на дослідження робітничої і виробничої тематики [3].

До переосмислення проблем сучасної історії тяжіла традиційно учнівська і студентська молодь. При ознайомленні з матеріалами Всеукраїнської наукової конференції студентів, присвяченої 10-річчю незалежності України, що проходила в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, нами було виявлено, що з 27 виголошених доповідей лише кілька присвячувалися проголошенню державної незалежності, розвитку парламентаризму, становленню багатопартійності, визнанню незалежності іноземними державами, олігархії як явища [4, с. 3, 82–83]. З 21 призових робіт членів Київського територіального відділення Малої академії наук «Дослідник», що посіли призові місця за підсумками проведеного Другого міського конкурсу і опубліковані як кращі у спеціальному виданні, п'ять робіт присвячувалися таким проблемам як національна ідея, міграційна політика, діяльності фонду «Взаєморозуміння і примирення», меценатів та утвердженню грошової системи [5, с. 78].

Традиційно спроба актуалізувати сучасну історію України з'являлася

напередодні т.з. круглих ювілейних дат проголошення незалежності. До річниць проводились Всеукраїнські науково-практичні конференції як у наукових, так і освітніх установах (перша – приурочувалася до п'ятої, друга – до десятої, третя – до п'ятнадцятої річниці незалежності), публікувалась низка статей, у яких аналізувалася динаміка змін у суспільному державному житті. Лише в Інституті історії України НАН України вони проводилися тричі, відповідно в 1997, 2001 і 2007 роках.

Водночас в Україні суспільний інтерес до питань сучасної історії залишався традиційно високим. Першими із проголошенням незалежності в процес досліджень політичних інститутів, перипетій у владі активно включились історики, що до цього спеціалізувалися на історії КПРС та науковому комунізмі. Паралельно з дослідженням радянського суспільства (1940–1980-х років), у цю роботу включився і відділ сучасної історії України Інституту історії України НАН України. Саме цим підрозділом вибудовувалась загальна логіка процесів та явищ в незалежній Україні. В 1992–1993 рр. відділом був підготовлений перший пробний посібник «Україна незалежна: час випробувань і сподівань» опублікований невеликим тиражем (100 примірників). Він особливо послуговувався викладачам ВНЗ, які викладали період другої половини ХХ ст. Безумовно, що тоді бракувало способів і методів осмислення поточних подій і явищ. Автори, змушені були вдаватися до методологічних канонів, які базувалися на ідеї прогресу, поступального розвитку, позитивізму. Великий обсяг матеріалу присвячувався діяльності органів влади, багатопартійності. Водночас це було видання, де вперше комплексно розглядалися питання політики, соціально-економічні зміни, духовні процеси незалежної держави. В розділі IV, що називається «Демократія в призмі політичної активності населення», система виборів до вищих органів влади розглядалась як нова прогресивна, відмінна від радянської. В 1997 р. цим підрозділом було підготовлено дещо розширений варіант попереднього видання у вигляді нарисів, під назвою «Україна незалежна: нариси історії». В ньому вперше в українській історіографії подавалася хронологія подій в

незалежній державі.

Помітною подією в українській історіографії початку 1990-х років стала поява багатьох розвідок, а також фундаментальної роботи В. Литвина [6]. Монографію «Політична арена України: дійові особи та виконавці» (К., 1994) вирізняла розмаїтість використання джерельних матеріалів, глибина аналізу процесів, що протікали напередодні проголошення державності, соціально-економічних протиріч, що мали місце, проблем лідерства, процедур прийняття державних рішень. Активізувались дослідження інституційних вимірів суспільних трансформацій у незалежній державі до 10-річного ювілею. У 2001 р. з'явилося два фундаментальні видання: «Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001)» за редакцією В. Литвина; та «Україна: досвід та проблеми державотворення (90-і роки ХХ ст.)» редактор В. Смолій [7]. У цих роботах зроблені спроби науково осмислити і дати оцінку пройденому незалежною Україною шляху поступу. Водночас, слід зазначити, що для дослідників, які зайняті підготовкою такого роду праць найбільша і найсерйозніша проблема – це система оціночних суджень, параметри, за якими можна було б вимірювати інституційні зрушення в українському суспільстві. Не випадково в третьому розділі згаданої вище роботи присвяченому економічним процесам два підрозділи називалися «Подолання економічної кризи в промисловості», «Аграрна криза: причини виникнення і шляхи подолання».

Якісні зміни в організації дослідної роботи в царині сучасної історії на академічному рівні відбулися в 2002 р. внаслідок реорганізації Інституту історії України та утворення відділу «Новітньої історії та політики». При формуванні наукових пріоритетів підрозділу на наступні три роки стало помітно, що кістяк історичного процесу періоду напрацьований і становилось нагальним завдання конкретизації розгляду окремих проблем, вихід на широкі теоретичні узагальнення, установлення закономірностей та динаміки суспільних трансформацій, напрацювання термінологічного апарату. Обрана загальна тема: «Україна 1990-х – 2000-х: інституційні та гуманітарні виміри суспільних трансформацій (державна, суспільство, людина)» передбачила для виконання

співробітниками наступних тематичних блоків проблем: «Україна 1990-х – 2000-х: гуманітарні виміри суспільних трансформацій» (Г. Касьянов); «Великий переділ: земельна реформа в Україні доби незалежності» (С. Падалка); «Соціально-гуманітарні проблеми екологічної політики в Україні 1990-х» (Л. Ковпак); «Регіоналізм в сучасній Україні: політичні моделі та суспільні реалії» (О. Андрощук). Скажімо, проблема регіоналізму розглядалася в контексті політичних, соціальних і економічних аспектів, засобів політичного впливу, формування інтересів, історичних традицій, позиції держави у розв'язанні проблем регіонів. Як позапланові завдання, співробітники підготували два томи до загальноінститутського проекту «Україна: хроніка ХХ століття». 17 червня 2004 р. в Інституті історії України за ініціативою відділу був проведений Всеукраїнський семінар «Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології» за участю провідних фахівців в галузі історіографії та методології, а також дослідників соціально-економічної і політичної історії. В доповідях, дискусіях, коментарях піднімалися проблеми: місце і роль історії в перехідному українському суспільстві, сталих західних демократіях, наголошувалося на необхідності посилення соціальної функції сучасного історичного знання. За оцінкою І. Колесник, історія продовжує залишатися серед дисциплін аутсайдерів, поступаючись лідерам – економіці, праву, перспективним – соціології, політології, культурології, продукція яких у вигляді економічних програм, новітніх політичних технологій, соціологічних опитувань є запитаною суспільством [8, с. 24–25].

Аналізу сформованих історичних образів, суспільного сприйняття історії, проблемі створенню національної «своєї» історії присвячувалася Міжнародна конференція «Образ Іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації», що проходила в Інституті історії України 15–16 грудня 2005 р. У доповідях наголошувалося, що національному українському історичному імперативі, іншування сусідів, на жаль, поки відбувається з очевидним перевантаженням негативних образів та стереотипів. Г. Касьянов у доповіді «Націоналізація історії і образ іншого: Україна і посткомуністичний простір»

підкреслив, що образ поляка як зайди колонізатора і асимілятора, погіршує сприйняття поляків як сусідів в українській суспільній свідомості [9].

Досить вигідним з точки зору наукового осмислення різних аспектів суспільних трансформацій були спільні наукові конференції вітчизняних і зарубіжних істориків. Саме такі зустрічі сприяли ознайомленню з досягненнями світової історичної науки, інтегруванню в єдиний Європейський науковий процес. Міжнародна конференція 26–28 жовтня 2006 р. в Інституті історії України «Незалежна Україна: досвід, уроки, перспективи» мала на меті саме таке завдання. Робота п'яти секцій включала розгляд таких блоків проблем: «Проблеми розвитку політичної системи», «Мова політики і політика мови», «Інституційний розвиток та проблеми самовизначення», «Інституційний розвиток та проблеми самовизначення» «Соціальні аспекти», «Проблеми ідентичності та формування нації».

З 2007 р. відділ новітньої історії і політики розпочав реалізацію наукової теми: «Український проект: модель ідентичності, соціальні процеси, політичні проекти (1990–2000-ні роки)», що передбачив наступні пріоритети співробітників: «Творення українців: проблеми становлення нації в сучасній Україні» (Касьянов П.); «Громадське суспільство: проблеми становлення та взаємодії з державою» (Барановська Н.); «Відносини власності в Україні: теоретичний, практичний та історичний контекст» (Падалка С.); «Україна і процеси глобалізації» (Вакулич В.); «Соціальна політика в незалежній Україні: плани і реальність» (Ковпак Л.); «Образи регіонів» у політичній культурі та колективній пам'яті України (кін. ХХ – поч. ХХІ ст.)» (Андрощук О.); «Зовнішньополітичний вибір України: проекти, програми, проєкції» (Заплотинська О.); «Проблеми утвердження легітимності в контексті побудови національної держави» (Бистрицький М.).

В історіографії сучасної історії вже виокремилось кілька компонентів. Історики суспільно-політичних рухів акцентували увагу на аналізі виникнення та розвитку багатопартійності, становлення та трансформації політичної системи, діяльності профспілкових, жіночих, молодіжних організацій. У центрі

їх уваги опинилися процеси, пов'язані з процесом проголошення незалежності, аналізу змін у системі владних відносин. Дослідники українського молодіжного руху [10, с. 1] схиляються до думки, що молодіжні громадські організації на поч. 1990-х років відіграли одну з провідних ролей в процесі утвердження державної незалежності, стали школою виховання молодії генерації політиків [11]. Розглянувши наукові праці, у яких піднімаються питання становлення та трансформації політичної та партійної системи нашої держави (В. Черепанов, М. Примуш, Є. Пуфлер) [12, с. 9], можна дійти висновку, що їх автори стверджують те, що ці політичні структури перебувають лише в процесі становлення і остаточно їх формування є справою майбутнього. Значна частина дослідників акцентували увагу на незначному впливі українських партій на суспільство, проаналізувала причини цих негараздів.

Здобутком сучасної української історіографії можна вважати те, що дослідники характеризували загальний стан громадського руху, дали класифікації його основних складових, а також запропонували визначення поняття «громадянське суспільство» та «громадська організація». Зокрема, громадський рух визначається як один із засобів участі у суспільних процесах через колективні форми прояву соціальної активності на засадах спільних інтересів, невід'ємними ознаками громадської організації є незалежність від держави та неприбутковість.

Одним з чільних напрямків досліджень суспільно-політичного руху є вивчення історії, ідейних витоків, теоретичного підґрунтя та сучасного стану і перспектив українського жіночого руху. Роботи з цієї проблематики відзначаються оригінальними підходами та прагненнями до подолання стереотипів, однак іноді вони є феміністично заангажовані, що досить часто стає на заваді неупередженій розробці проблеми. Більшість науковців схиляються до думки, що незважаючи на значні традиції та об'єктивну необхідність розвитку жіночого руху в Україні, йому перешкоджають недостатня демократичність українського суспільства, патріархальні

стереотипи як української інтелігенції, так і широкого загалу, ігнорування інтересів українського жіноцтва багатьма державними структурами, а також недостатня законодавча база.

Чи не найоб'ємнішою є історіографія вищих органів державної влади України. Перші спроби історичних оцінок їх державотворчої діяльності вже здійснювались не тільки істориками, а й журналістами, політологами, державними і громадськими діячами. Для цих робіт, переважно формату статей, характерна хронологічна-послідовна конкретика і детальна описовість, притаманна емоційна забарвленість, прихильність до політичного оцінювання у порівнянні з недавнім радянським минулим. Ці роботи цінні фактологічною насиченістю, контекстивною приналежністю. Парламентська історія незалежної України привертала увагу не тільки вітчизняних, а й зарубіжних дослідників. Причому інтерес останніх зумовлений необхідністю перевірки теоретичних моделей переходу від тоталітаризму до демократії у країнах, що усамостійнилися після розпаду СРСР. Серед найг-рунтовніших монографій слід визначити працю англійської дослідниці Сари Вітмор «Державне будівництво в Україні в 1990–2003 рр.» [13]. Серед вітчизняних досліджень політичного розвитку України вирізняється монографія Р. Офіцинського [14]. Автор на основі зарубіжної періодики провів комплексний теоретичний і фактологічний аналіз політичних перетворень, розглядаючи їх як органічну частину постсоціалістичної модернізації суспільства.

Слід зазначити і таке, що вітчизняна історіографія періоду незалежності характеризувалась значною мірою залежністю від «джерельного офіціозу». Тоді як оціночний спектр західних учених був суттєво ширшим і включав неофіційні джерела, в тому числі наукове інтерв'ю, опозиційну періодику тощо.

На жаль, мало уваги істориками приділялось сучасній соціальній історії, об'єктом якої є соціальні структури і соціальні інститути суспільства в цілому, історія повсякденного життя людей, які створюють групи, верстви і спільноти, історія життя окремої конкретної людини. Відомо, що в європейській

історичній науці постійно зростає інтерес до проблем повсякденності: актуалізується життя простих людей, зміни в їхньому житті у їх морально-психологічному стані. Значущість досліджень повсякденності у тім, що вони дозволяють взяти до уваги безліч людських доль, реконструювати життя пересічних людей, яке насправді є не менш важливим для історичної реконструкції минулого, ніж життя видатних осіб. Вони відкривають широкі можливості вивчення кризових моментів і альтернатив суспільного розвитку, способу життя і екстремального виживання людей в умовах різких економічних, суспільно-політичних змін. Вивчення повсякденного життя виступає інтегративним способом пізнання минулого, допомагає осмислити внутрішні соціальні, психологічні зв'язки, які виділяються у реаліях повсякденності. З іншого боку, проблеми макрорівня історії (змін соціально-економічних, політичних, духовних умов життя суспільства) мають цілу низку «виходів» на проблеми повсякденності. Наприклад, зміна форм власності, матеріальних умов життя, розповсюдження новітніх інформаційних технологій та засобів мобільного зв'язку радикально змінюють ті чи інші сторони повсякденності. У шкільних та вузівських навчальних програмах з історії країн-членів ЄС роль соціально-історичного компоненту обґрунтовується такими, що сприяють розумінню тих фактів, які б впливали на особистість молодої людини, допомагали зробити власний вибір та побудувати власне життя [15, с. 11].

У підручники деяких європейських країн сьогодні вже включені такі питання як побут громадян, психологія, ментальність, зв'язок між глобальними та регіональними процесами, історія стосунків між представниками різної статі, історія національних меншин, думки громадян, їх почуття і очікування. Це обумовлює не тільки зміст авторського тексту підручника, але й інший підбір документів, статистичних матеріалів тощо. В Україні до підготовки підручників застосовується традиційний підхід з виділенням пріоритетної у сфері політичної історії. Домінуючим аспектом залишається історія держави, державної⁴ влади. Внутрішньополітичні сюжети посідають не менше половини

об'єму підручника. На історію суспільних відносин відводиться 5–8% загального об'єму навчального матеріалу [15, с. 11].

Важливий внесок в осмислення та популяризації на громадському рівні сучасних проблем історії України роблять зокрема такі науково-методологічні проекти і як «Наддніпрянина – Галичина – Донбас – духовна вісь України». Серед його завдань теоретичне підкріплення національно-державницької ідеї, сприяння формуванню національної свідомості і переконань у широких мас населення, вироблення відповідного мислення, патріотизму, певних алгоритмів поведінки [16, с. 5]. Ініціатори його Інститут історії України НАН України, Донецький національний університет, Прикарпатський університет імені В. Стефаника, Черкаський національний університет імені Б.Хмельницького, Переяслав-Хмельницький педуніверситет імені Г. Сковороди. В рамках проекту проведено три Всеукраїнські конференції (2003 р. – в Івано-Франківську; 2004 р. – Переяслав-Хмельницькому; 2005 р. – Черкасах). Учасники третьої конференції «Соборна Україна: історична ретроспектива», аналізуючи досвід державотворення в роки незалежної України, наголошували на винятково важливій місії вітчизняних науковців – на основі неупереджених методологічних підходів всебічно і ґрунтовно дослідити проблеми соборності не менш як історичного явища, а і як фактора сьогодення України із тим, щоб єднання українських земель стало не лише гаслом, а й головною домінантою духовного, політичного і ментального рівнів буття кожного громадянина держави [17, с. 237].

Чимало вже зроблено і у питанні методологічного забезпечення вивчення сучасної історії. Передусім, у роботах В. Литвина, В. Смоля, О. Реєнта, І. Кураса, Г. Касьянова, Я. Грицака, В. Ткаченка [18] вживаються і обґрунтовуються різні терміни, подаються способи і методи осмислення цього історичного відрізка. Переважна більшість істориків, що працює із сучасним матеріалом, переконана, що для осмислення суспільних явищ і процесів 1990–2000-х років потрібний специфічний методологічний інструментарій, дещо відмінний від тих канонів, які базуються на ідеї прогресу, поступального

розвитку, тягlosti, «перетікання одних суспільних форм в інші. На думку Г. Касьянова, коли йдеться про необхідність осягнення сучасної історії, тобто подій і явищ, які не структуруються в ієрархічні пізнавальні схеми, вироблені понад сто років тому, виникає серйозний конфлікт із «матеріалом». Останній, на його думку, потребує визнання наявності суспільних структур і явищ, що існують в єдиному просторі, але функціонально належать до різних часових вимірів, які розвиваються різними темпами, іноді в різних спрямуваннях, але при цьому на перший погляд нібито належать до явищ одного рівня [19, с. 5].

Справді в Україні процеси і явища протікають в площині нерівномірності, багато вимірності й амбівалентності. Залишається відкритим і питання цивілізаційної належності України. Очевидно це межа між індустріальним і постіндустріальним суспільством. Вже однозначно можна сказати, що роки незалежної України вже піддаються методам і інструментарієві історичної науки, їх законно слід трактувати як «історію».

Історики, що займаються сучасністю, роблять спробу переглянути поняття: чим сьогодні є українська нація. Нажаль інколи використовуються підходи, які просто компрометують модерну українську націю. Серед них, зокрема і спроби довести, що скорумпована, малоефективна держава є найвищою реалізацією національної ідеї. Як відмічає Я. Грицак визнання факту, що сучасна Україна не є творенням виключно національно свідомої інтелігенції, а не менш важливим був внесок «окупаційних» політичних режимів має важливе значення, оскільки співучасть в «українському проекті» у минулому передбачає перебрання відповідальності за його результати у майбутньому для всіх тих, хто проживає на території України, без різниці національності та політичних уподобань [20, с. 73].

Завдання історика сьогодні мають бути направлені на те, щоб допомогти суспільству осмислити зайняті рубежі поступу, заглянути в майбутнє, усвідомити глибину кризових явищ у різних проявах життя. Подвійне навантаження лягає на плечі істориків, оскільки вони вирішують не лише суто наукові, фундаментальні питання, але й виконують соціальний запит

громадськості та держави, накреслюючи на підставі досвіду минулого і сучасного орієнтири на далеку і близьку перспективу [16, с. 46].

Зміни або злами, що довелось пережити Україні в 1990–2000-ті роки породжували нові версії інтерпретації історичного минулого, теперішнього і майбутнього. Значення багатьох концепцій, історичних фігур, подій невпинно змінювалося. Трансформувалась уява «капіталізму»: з «відмираючої системи експлуатації» перетворився на «світле майбутнє». «Нація», у свою чергу, з явища, приреченого на зникнення в процесі формування нової спільноти «радянського народу», виросла до базової основи людського життя та історії [21, с. 217]. Водночас збереглися стереотипи: «ворога», «недружніх сил» (НАТО, США, країн-сусідів), як показали останні парламентські вибори суспільство не може позбавитися привида комунізму.

Історія незалежної України перебуває у стані формування категоріального і понятійного апарату, потребує особливо гостро усталених, виважених і чітких термінів і категорій для описання і аналізу фактів, подій та явищ, аби дати оцінку тенденціям, зробити висновки й узагальнення. На жаль, історики, що займаються цим періодом, поки не мають необхідного дослідницького інструментарію. Спроба подання історії після 1991 р. у рамках і термінах національної історії породжує методологічний конфлікт, який розв'язується або творенням стандартної дистильованої історії за методологічними канонами XIX ст., або введенням у науковий обіг понять і категорій, які ще не усталились, принаймні в українській історіографічній практиці [19, с. 5]. Ми сьогодні вже можемо запропонувати назву українського суспільства 1990–2000-х років. Без перебільшення можна сказати, що уже вироблено ряд універсальних термінів, які без посилання на інші наукові напрями, дозволяють загально і конкретно сформулювати уявлення про зміст, спрямованість та попередні наслідки явищ і процесів доби після 1991 р. Зокрема, у низці праць методологічного характеру подаються авторські бачення термінів, що містять префікс «пост» («пострадянське», «посткомуністичне», «постколоніальне»). На нашу думку, вони містять наголос

на політичній системі, є цілком придатними, коли йдеться про констатацію, опис ситуації, і є зручним інструментарієм для того, щоб описати результати попередніх процесів. Однак не дають уявлення про траєкторію подальшого розвитку й несуть надто потужний ідеологічний заряд, відповідно, виникають сумніви щодо їхньої наукової легітимності, принаймні для історика, який прагне мінімізувати вплив ідеологічної й політичної кон'юнктури на його працю [19, с. 6].

Думається, що найбільш вдалою є формула визначення України як перехідного суспільства. Оскільки термін «перехід» дає можливість побудувати систему координат, які визначають висхідну та заключну точку руху і, відповідно, описати й досягнути зміст і суть подій, процесів, що відбуваються на певному часовому відрізку, що розпочалися в сучасності, але водночас стають історією. У найзагальніших рисах та в рамках ідеальної схеми – це суспільство виглядає таким, що переживає перехід від централізованої планової економіки до ринкової, від квазідержавності до державності реальної, від моноідеологічності до плюралізму, від авторитаризму до демократії, від загальнонародної до приватної власності, від всевладдя однієї партії до представницьких інститутів влади, від закритого суспільства до відкритого, від колективізму до індивідуалізму тощо. Водночас, це поняття вже саме собою окреслює плинність, нестабільність, незавершеність, суперечливість і багатозначність процесів, з якими доводиться мати справу істориківі – і це породжує один із головних інтелектуальних викликів для того, хто звик мати справу переважно з явищами, які мають початок і кінець у часі.

У багатьох роботах, присвячених легітимізації поняття «незалежна українська нація», «незалежна українська держава», робилися типові для періодів глибоких та економічних потрясінь спроби віднайти в минулому моделі поведінки та ціннісні орієнтири для майбутнього.

Окремо слід сказати і про хронологію. 1991 р. не може виступати межею, з якої почалася «справжня» історія – цілком зрозуміло, що факт політико-правової фіксації незалежності має розглядатися в контексті процесів, подій і

явищ, які мали набагато давнішу історію. Водночас тут є важливим не розглядати їх як підготовку до незалежності, як передмову до справжньої історії, бо тоді наслідки передуватимуть причинам. Іншими словами, 1991-й – не може бути підставою для пояснення всього, що було досі і водночас бути призмою, через яку ми дивимося на попередню історію України. Він для історика залишається доволі умовною віхою.

Історія незалежної Української держави несе в собі великий заряд громадянознавчих знань, способів діяльності, цінностей, ставлень. Вдало дібрані вчителем, викладачем сюжетів, їх планове і систематичне подання в процесі навчання успішно сприяють засвоєнню сутності суспільних відносин, політичних та соціальних процесів, громадські і суспільні рухи, значення громадянських цінностей і загальноприйнятих норм поведінки людини і груп людей у складних суспільно-політичних умовах [22, с. 12].

Історія України після 1991 року дієво формує сучасну історичну свідомість молоді, яка за К. Ясперсом, має одну з основних рис – розуміння нерозривності історії та сучасності [23, с. 271–276]. На тлі низького рівня історичної пам'яті українців досить показовим є їх значний потяг до історичних знань, продиктований в тому числі і прагненням знайти в історії відповіді на злободенні питання. Не випадково, що протягом майже всіх років незалежності державна влада намагалася вибудувувати власні політичні стратегії, опираючись на минулі досягнення. Важливим залишається об'єктивне відтворення історичного процесу, аби він був справою людини і її не затуляли економічні закони, модернізації, геополітики тощо [24, с. 44]. Становленню адекватного сприйняття молоддю сучасної історії має сприяти удосконалення історичної освіти в Україні. Крім того, це сприйняття залишатиметься неповноцінним доти, доки в Україні не буде сформоване громадянське суспільство. Молодь має власне сприйняття наявних в українському суспільстві міфологемам. Молодим людям сьогодні імпонує висунута на початку 1990-х років теза про Україну як цивілізаційне пограниччя між Сходом і Заходом. Формула, яка ґрунтується на тому, що в нашій державі все має бути

виразно українським, зумовила усвідомлення молодою людиною, що їй властиві національно-психологічні особливості. Молодь не влаштовує державність сама по собі. Їй потрібна лише така незалежна Українська держава, якою керує впливовий лідер, у якій панує демократія, яка забезпечує громадянам особисту свободу.

Якщо спробувати дати найбільш загальну картину інституційних зрушень періоду незалежності, можна помітити, що Україна й досі перебуває в стані інституційної перебудови. Вона не стала зразком успішних реформ. Протягом 1990–2000-х років Україна встановила кілька сумнівних рекордів: найвищий рівень інфляції, найбільший серед європейських країн тіньовий сектор, один з найвищих у світі рівень державної корупції, один з найнижчих рівнів громадянської активності, найближчий рівень довіри населення до держави. В Україні вдалося збудувати ієрархію державних інститутів, але їхня ефективність залишається найсерйознішою проблемою. Україна потрапила до розряду країн з високим рівнем бідності, скорочення тривалості життя і різкого зростання рівня злочинності. Серед країн Центральної і Східної Європи Україна увійшла до групи аутсайдерів посткомуністичної трансформації [1, с. 5]. Державні інститути всю свою енергію спрямовували на обслуговування самих себе, їх компетенції вистачало для забезпечення життєдіяльності самої державної машини. Спостерігалася криза аграрної, економічної політики, що виявлялась у відсутності бачення нових інструментів та підходів до розвитку і якісних параметрів виробництва.

Отже, розв'язання низки проблем сучасної історії України зумовлювалися завданнями об'єктивної реконструкції суспільних трансформацій незалежної держави, передбачало систему організаційних заходів, спрямованих на вдосконалення дослідних робіт.

Список використаної літератури

1. Грицак Я. Передмова / Я. Грицак // Підкова І. Україна 1991–1996 : хроніка подій. – Львів, 2001. – С. 5.
2. *Український історичний журнал* : систематичний покажч. за 1987–2001 рр. / уклад. А. Я. Муха та ін. – К., 2004.
3. Коцур В. П. Історіографія історії України : курс лекцій / В. П. Коцур, А. П. Коцур. – Чернівці, 2003.
4. Десятиріччя незалежності України : історія й сьогодення очима студентів : Всеукр. наук. конф. студентів / за заг. ред. А. Г. Слюсаренка. – К., 2002. – С. 3, 82–83.
5. Ми діти твої, Україно! Історія України очима дослідників Малої академії наук / за заг. ред. О. П. Реєнта. – К., 2000. – С. 78.
6. Литвин В. М. Політична арена України : дійові особи та виконавці / В. М. Литвин. – К., 1994.
7. Україна : утвердження незалежної держави (1991–2001) / під ред. В. М. Литвина. – К., 2001; Україна : досвід та проблеми державотворення (90-і роки ХХ ст.) / за заг. ред. В. А. Смолія. – К., 2001.
8. Сучасна Українська історіографія : проблеми методології та термінології : матеріали Всеукр. наук.-методол. семінару. – К., 2004. – С. 24–25.
9. Образ Іншого в сусідніх історіях : міфи, стереотипи, наукові інтерпретації : матеріали міжнар. конф., 15–16 груд. 2005 р. – К., 2005.
10. Кизименко І. О. Суспільно-політичні рухи в Україні (90-і роки ХХ ст.) : історіографія : автореф. дис. ... канд. іст. наук / І. О. Кизименко. – К., 2003. – С. 1.
11. Корнієвський О. А. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні / О. А. Корнієвський, В. М. Якушик. – К., 1997.
12. Черепанов В. О. Роль партійно-політичного спектру в розвитку суспільства / В. О. Черепанов // Актуальні проблеми державного управління. – 1999. – № 3 (5). – С. 43–49; Примуш М. Типи партій та партійних систем / М. Примуш // Схід. – 1999. – № 3(27). – С. 9; Пуфлер Е. Ф. Партійна система сучасної України : сутність, тенденції подальшої трансформації : дис. ... канд. політ. наук / Е. Ф. Пуфлер. – К., 1998.
13. Whitmore S. State building in Ukraine (Ukrainian Parliament, 1990–2003) / S. Whitmore. – London; New-York, 2004. – 222 p.
14. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу) / Р. Офіцинський. – К., 2005. – 468 с.
15. Акіншева І. П. Навчання учнів соціальної історії в середніх школах країн-членів Ради Європи : автореф. дис. ... канд. пед. наук / І. П. Акіншева. – К., 2006. – С. 9.
16. Реєнт О. П. Перечитуючи написане / О. П. Реєнт. – К., 2005. – С. 225; його ж. Україна соборна наукові розвідки і рецензії. – К., 2006. – С. 5.
17. Мельниченко В. М. Україна соборна, 2005 р. Третя Всеукраїнська наукова конференція «Соборна Україна : історична ретроспектива» / В. М. Мельниченко // Укр. іст. журн. – 2006. – № 5. – С. 237.

18. *Реснт О. П.* Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу / О. П. Реснт // Укр. іст. журн. – 1999. – № 3. – С. 3–22;
19. *Ткаченко В. М.* Україна : історіософія самоорганізації / В. М. Ткаченко. – К., 1994.
20. *Касьянов Г. В.* Сучасна історія України: проблеми, версії, міркування / Г. В. Касьянов // Укр. іст. журн. – 2006. – № 4. – С. 5.
21. *Грицак Я.* Як викладати історію України після 1991 року? / Я. Грицак // Українська історична дидактика : міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії) : зб. наук. ст. – К., 2000. – С. 73.
22. *Клаудіа Фішер.* Чи можна писати про історію без героїчного пафосу? Нотатки, нав'язані перевіркою кращих учнівських конкурсних робіт з історії України / Клаудіа Фішер // Українська історична дидактика : міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії) : зб. наук. ст. – К., 2000. – С. 217.
23. *Олексій Ю. П.* Навчання вітчизняної історії як засіб формування рис громадянськості старшокласників : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Ю. П. Олексій. – К., 2006. – С. 12.
24. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М., 1991. – С. 271–276.
25. *Вашкевич В. М.* Історична свідомість молоді : політологічний концепт / В. М. Вашкевич. – К., 2005. – С. 44.